

Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ:

**Збірник наукових праць Інституту психології
імені Г.С. Костюка НАПН України**

Том VI

ПСИХОЛОГІЯ ОБДАРОВАНОСТІ

Випуск 16

**Київ-Житомир
Вид-во ЖДУ ім. І. Франка
2019**

Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Том VI: Психологія обдарованості. Випуск 16. Київ-Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2019. 381 с.

Головний редактор:

дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор **С. Д. Максименко**

Заступник головного редактора: дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор **Н. В. Чепелєва**

Відповідальні секретарі: канд. психол. наук, ст.н.с. **Н. В. Слободяник** (друкована версія), канд. психол. наук, ст.н.с. **О. Л. Вернік** (електронна версія)

Редакційна колегія:

Моляко В. О., дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор; **Карамушка Л. М.**, член-кореспондент НАПН України, доктор психол. наук, професор; **Кокун О. М.**, член-кореспондент НАПН України, доктор психол. наук, професор; **Смульсон М. Л.**, член-кореспондент НАПН України, доктор психол. наук, професор; **Максимова Н. Ю.**, доктор психол. наук, професор; **Москаленко В. В.**, доктор філос. наук, професор; **Піроженко Т. О.**, доктор психол. наук, професор; **Швалб Ю. М.**, доктор психол. наук, професор; **Музика О. Л.**, канд. психол. наук, професор; **Кісарчук З. Г.**, канд. психол. наук, ст.н.с.

Члени міжнародної редакційної колегії:

Антон Фабіан, професор, доктор габілітований, завідувач кафедри соціальної роботи, Університет Павла Йозефа Шафарика в Кошицях (Словаччина); **Марек Палюх**, професор надзвичайний, доктор габілітований гуманітарних наук, завідувач кафедри соціальної педагогіки в Інституті педагогіки Жешівського університету (Польща); **Євген Глива**, професор, доктор філософських наук з психології, іноземний член НАПН України, (Австралія); **Роман Трач**, професор, доктор філософських наук, іноземний член НАПН України (США); **Альфред Прітц**, професор, доктор з психології та педагогіки, ректор університету ім. Зігмунда Фрейда (Австрія)

Редакційна рада тому: **Музика О. Л.** (відповідальний редактор), канд. психол. наук, професор; **Власова О. І.**, доктор психол. наук, професор; **Коваленко А. Б.**, доктор психол. наук, професор; **Рибалка В. В.**, доктор психол. наук, професор; **Сердюк Л. З.**, доктор психол. наук, професор; **Ставицька С. О.**, доктор психол. наук, професор; **Горбунова В. В.**, доктор психол. наук, доцент; **Климчук В. О.**, доктор психол. наук, доцент; **Корольов Д. К.**, канд. психол. наук, доцент; **Чекрижова М. М.** (відповідальний секретар).

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України (протокол № 11 від 25.11.2019 р.)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 17847-6693ПП від 10.06.2011 р.

Збірник внесено до Переліку наукових фахових видань України в галузі психологічних наук (Наказ МОН України № 1021 від 7.10.2015 р.)

Малєєва Н.С.

Онлайн-посередництво: особливості комунікативної технології врегулювання соціальних конфліктів у соціальних інтернет-мережах.....161-169

Мотрук Т.О., Вертель А.В.

Особливості перфекціонізму в юнацькому віці.....170-180

Музика О.О.

Аксіогенез і розвиток самоефективності студентів із ознаками обдарованості.....181-192

Никончук Н.О., Музика О.О., Загурська І.С.

Психологічні перешкоди у розвитку здібностей молодших школярів із високим рівнем навчальних досягнень.....193-202

Портницька Н.Ф., Тичина І.М., Савиченко О.М.

До проблеми збереження психічного здоров'я дітей та підлітків.....203-210

Примачок Л.Л.

Структура професійної компетентності фахівця з фізичної реабілітації.....211-223

Сухенко Я.В.

Освітня траєкторія та реалізація особистісного потенціалу педагогічного працівника: особливості взаємозв'язку.....224-234

Харченко Н.А.

Роль психолога в організації діалогічної взаємодії учнів із різними видами обдарованості.....235-241

Чайка Г.В.

Позитивні впливи комп'ютерних ігор.....242-251

Чиханцова О.А.

Іншомовна комунікативна компетентність як фактор розвитку особистості.....252-259

Щербакова О.О.

Типологія академічних здібностей дітей молодшого підліткового віку.....260-266

Гусєва Н.Т.

Поняття ірраціональності у наукових розвідках.....267-277

Зеленська З.П.

Дослідження статевих відмінностей комунікативних умінь учнів основної школи...278-285

Максьом К.В.

Особливості булінг-структури в підлітковому віці.....286-292

Митрофанова С.С.

Професійна самоідентичність як складова самосвідомості майбутніх психологів..293-301

Місюра О.М.

Типи відношення до хвороби та якості життя підлітків із первинною артеріальною гіпертензією.....302-308

Настояща У.В.

Соціально-психологічні особливості професійної діяльності персоналу ДКВС України (державна кримінально-виконавча служба).....309-319

Сніжна М.А.

Роль особистісних цінностей образотворчо обдарованих підлітків у адаптації до освітнього середовища.....320-324

Н.О. Никончук, О.О. Музика, І.С. Загурська

**ПСИХОЛОГІЧНІ ПЕРЕШКОДИ У РОЗВИТКУ ЗДІБНОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
ІЗ ВИСОКИМ РІВНЕМ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ**

Никончук Н.О., Музика О.О., Загурська І.С. Психологічні перешкоди у розвитку здібностей молодших школярів із високим рівнем навчальних досягнень. У статті аналізуються психологічні перешкоди у розвитку здібностей учнів початкової школи з високим рівнем навчальних досягнень (недостатня кількість умотивованих, диференційованих, розгорнутих оцінних суджень, що містять не лише характеристики досягнутого результату, але й процесу виконання роботи, динаміки досягнень та докладених школярем зусиль; низька культура поцінування досягнень учнів суб'єктами освітнього процесу; відсутність ціннісного обміну між дітьми в процесі учіння; конкуренція, заздрість та соціальний тиск з боку більшості учнів; часткове знецінення школярами навчальних здібностей як надійних джерел поцінування і саморозвитку). Розглядаються копінг-стратегії, які використовують школярі для подолання психологічних перешкод (переорієнтування на визнання в інших соціальних групах (сім'я, родичі); переорієнтування на розвиток здібностей в позанавчальних видах діяльності (побут, дозвілля тощо); приховування досягнень та уникання відкритого поцінування з боку вчителя). Намічені основні напрямки ціннісної підтримки розвитку здібностей молодших школярів із високим рівнем навчальних досягнень.

Ключові слова: здібності, молодший шкільний вік, навчальні досягнення, рефлексія, ціннісна підтримка.

Никончук Н.А., Музыка Е.А., Загурская И.С. Психологические препятствия в развитии способностей младших школьников с высоким уровнем учебных достижений. В статье анализируются психологические препятствия в развитии способностей учащихся начальной школы с высоким уровнем учебных достижений (недостаточное количество мотивированных, дифференцированных, развернутых оценочных суждений, содержащих не только характеристики результата, но и процесса выполнения работы, динамики достижений и прилагаемых школьником усилий; низкая культура оценивания достижений учеников субъектами образовательного процесса, отсутствие ценностного обмена между детьми в процессе учения; конкуренция, зависть и социальное давление со стороны большинства учащихся; частичное обесценивание школьниками учебных способностей как надежных источников оцененным и саморазвития). Рассматриваются копинг-стратегии, которые используют школьники для преодоления психологических препятствий (переориентация на признание в других социальных группах (семья, родственники); переориентация на развитие способностей во внеучебных видах деятельности (быт, досуг и т.д.); сокрытие достижений во избежание открытого оценивания со стороны учителя). Намечены основные направления ценностной поддержки развития способностей младших школьников с высоким уровнем учебных достижений.

Ключевые слова: способности, младший школьный возраст, учебные достижения, рефлексия, ценностная поддержка.

Постановка проблеми. У педагогічній практиці розповсюджена думка, що труднощі та перешкоди у розвитку здібностей мають переважно молодші школярі з низьким рівнем навчальної успішності. Тож ретельно вивчаються причини шкільної неуспішності, здійснюються пошуки шляхів і методів допомоги учням, яким складно опанувати навчальну програму. Причини труднощів у навчанні найчастіше пов'язуються з індивідуально-психологічними особливостями дітей.

Перешкоди у розвитку здібностей молодших школярів із високим рівнем навчальних досягнень зазвичай не потрапляють у поле уваги вчителів початкової школи та науковців. Такі діти здебільшого мають добре розвинені пізнавальні процеси, сформовані навички навчальної діяльності, достатньо високий рівень саморегуляції, тому вважається, що вони не потребують особливої підтримки з боку вчителів чи психологів. Однак емпіричні дослідження показують, що труднощі у розвитку здібностей в успішних школярів є, і пов'язані вони переважно з соціально-психологічними аспектами організації освітнього процесу в початковій школі.

Шкільне життя наповнене колізіями, і в багатьох випадках учні з високим рівнем навчальних досягнень залишаються наодинці зі своїми внутрішніми переживаннями, самотійно вибудовують стратегії долаття перешкод. Частина стратегій є нерелевантною конкретній ситуації, тому й малоефективною. Деякий час ці стратегії дозволяють дітям зберігати емоційну рівновагу, підтримувати стосунки з вчителем та однокласниками, але в цілому негативно впливають на розвиток навчальних здібностей.

Вивчення перешкод у розвитку здібностей молодших школярів із високим рівнем навчальних досягнень дозволить намітити напрямки психологічної підтримки учнів і шляхи оптимізації процесу навчання в початковій школі з урахуванням особистісних і соціальних чинників.

Аналіз останніх публікацій. Труднощі у розвитку здібностей молодших школярів із високим рівнем навчальних досягнень виявлені у дослідженнях рефлексивно-ціннісної регуляції розвитку здібностей учнів початкової школи (Н. О. Никончук) [6], формування мотивації навчальної діяльності (О. О. Музика, О. О. Топольницька) [5], становлення самооцінки творчих здібностей дітей (І. С. Загурська) [1].

Соціальні аспекти розвитку здібностей як предмет психологічних досліджень детально описані у межах суб'єктно-ціннісного аналізу становлення і розвитку особистості (О. Л. Музика) [3]. Автор зазначає, що за будь-якою предметною діяльністю стоїть соціальний контекст, будь-які здібності розвиваються не лише до чогось, але й для когось. Саме тому люди конкурують одні з одними за першість у різних видах діяльності та за визнання з боку референтних осіб. «Розвиток здібностей значною мірою детермінується потребою у визнанні й тим референтним середовищем, яке задає параметри задоволення цієї потреби» [7, с. 45].

Для задоволення потреби у визнанні, з одного боку, людина повинна щось уміти, а з іншого, – вона має знаходитися в такому оточенні, яке здатне ці вміння поцінувати. Інакше людина буде змушена шукати визнання в інших соціальних групах або переорієнтовуватися на інші діяльності. Програмою «Три кроки» [2] передбачено формування такого соціального середовища, в якому належно поцінуюватимуться навчальні здобутки, а також створюватимуться умови, за яких кожен школяр матиме змогу досягати успіхів в окремих видах діяльності та набувати досвіду отримання успіхів у різних видах діяльності за роки навчання у школі.

У кризових ситуаціях у розвитку здібностей рекомендується надавати школярам ціннісну підтримку, яка розуміється як «різновид психологічної допомоги, спрямованої на гармонізацію особистісних цінностей людини, їх актуалізацію, видозміну чи розвиток із метою підтримання самоідентичності в процесі вирішення життєвих завдань і саморозвитку особистості» [7, с. 107]. В організації ціннісної підтримки потрібно враховувати вік людини, особливості діяльності, в яку вона включена, успішність опанування діяльністю, а також соціальний контекст розвитку здібностей.

Формулювання мети і завдань статті: вивчити психологічні перешкоди у розвитку здібностей молодших школярів із високим рівнем навчальних досягнень і намітити основні напрямки ціннісної підтримки розвитку здібностей школярів із високим рівнем навчальних досягнень.

Виклад методики і результатів дослідження. Для вивчення рефлексії здібностей учнів початкової школи використовувався ідеографічний підхід. Емпіричне дослідження проводилося за методикою вивчення динаміки здібностей (МВДЗ) та методикою моделювання ціннісної свідомості (ММЦС), розробленими О. Л. Музиною.

В основу МВДЗ покладена структурно-операціональна модель розвитку здібностей. Методика дозволяє вивчати суб'єктивне відображення в ціннісній свідомості школярів їхніх здібностей, представлених референтними, діяльними, операційно-когнітивними та особистісно-ціннісними компонентами. Процедура дослідження за МВДЗ передбачає індивідуальну нестандартизовану бесіду, в ході якої дослідник цікавиться тим, що вміють робити школярі, чим вони люблять займатися, що їм вдається найкраще. Також учнів запитують чому вони ще хотіли б навчитися і для чого їм це потрібно. Дітям пропонують оцінити рівень розвитку власних умінь та просять виокремити в названих уміннях складники (практичні, перцептивні, розумові дії та операції тощо); назвати тих, хто поціновує їхні вміння, і від кого ще вони хотіли б отримати оцінку своїх досягнень; перерахувати особистісні якості, що допомогли їм досягнути успіху в різних видах діяльності, і, навпаки, заважали це зробити, а також якості, які вони хотіли б розвинути, і яких хотіли б позбутися.

Дослідження за ММЦС передбачає актуалізацію в свідомості життєвих подій і референтних осіб, порівняння себе зі значимими людьми та виокремлення на цій основі якостей і характеристик, які мають властивості особистісних цінностей. Отримані дані піддаються факторному аналізу, за результатами якого вибудовується факторно-семантична модель індивідуальної ціннісної свідомості.

В основу дослідження ціннісної свідомості молодших школярів, проведеного нами, були покладені дані, отримані за допомогою МВДЗ. Факторні моделі свідомості учнів будувалися на основі матриць, де особистісними конструктами виступали значимі для дітей уміння та якості, а елементами були Я і референтні особи. Кожен елемент оцінювався за виокремленими молодшими школярами особистісними конструктами. Отримані результати піддавалися факторному моделюванню методом головних компонент із застосуванням Varimax-ротації.

Результати проведеного дослідження дають підстави вважати, що організація освітнього процесу в початковій школі в межах традиційної системи навчання може обумовлювати низку перешкод у розвитку здібностей молодших школярів. Частина таких перешкод є спільними для більшості учнів початкової школи, частина – характерна переважно для окремих груп школярів. З-поміж інших, негативний вплив на розвиток

здібностей молодших школярів із високим рівнем навчальних досягнень мають такі психологічні перешкоди:

- низька культура поцінування досягнень учнів суб'єктами освітнього процесу;
- відсутність ціннісного обміну між школярами в процесі учіння;
- конкуренція, заздрість та соціальний тиск з боку більшості учнів;
- часткове знецінення школярами навчальних здібностей як надійних джерел поцінування і саморозвитку.

Низька культура поцінування досягнень учнів суб'єктами освітнього процесу. Поціновувати – означає визначати цінність чогось чи когось, говорити про здобутки, достоїнства. Рівень культури поцінування досягнень учнів виражається насамперед в умотивованих, розгорнутих оцінних судженнях, що містять не лише характеристики досягнутого результату, але й процесу виконання роботи, динаміки досягнень та докладених зусиль.

Поштовхом для осмислення молодшими школярами сильних і слабких сторін власної діяльності та отриманого продукту стають оцінки референтних осіб. Учням дуже важливо чути відгуки про свою роботу від різних людей, отримувати диференційовані вербальні оцінки. І чим більше аспектів діяльності відображено в таких відгуках (операції; дії; характер виконання роботи; особистісні характеристики, які проявив школяр; зусилля, яких він доклав; зміни, що з ним відбулися тощо), тим більше засобів для осмислення і перебудови навчальної діяльності отримують учні.

В умовах традиційної системи навчання досягнення учнів початкової школи зазвичай оцінюють лише вчителі. При цьому, спостерігається недостатня кількість умотивованих, диференційованих, розгорнутих вербальних оцінних суджень, а також недостатнє поцінування навчальних досягнень учителем і однокласниками. Систематичне оцінювання школярами одне одного, як правило, не практикується. Постійне різнобічне поцінування однолітками, яке дошкільники мали в ігровій діяльності, в навчальній діяльності практично відсутнє. Варто звернути увагу й на те, що у багатьох випадках вчителі не стільки поцінують досягнення школярів, скільки схвалюють їх за включення у діяльність, за виконання вимог або отримання результату, тому учні не мають можливості задовольнити потребу у визнанні повною мірою.

Зауважимо, що молодші школярі з високим рівнем навчальних досягнень знаходяться у вигіднішому положенні, ніж менш успішні однолітки. Вони виконують навчальні завдання вчителя найкраще у класі або одними із перших, тож отримують відгуки про свою роботу частіше, ніж однокласники. Разом з тим, цих відгуків мало, і рефлексивний досвід дітей в плані розвитку здібностей залишається збідненим.

Недостатня кількість диференційованих вербальних оцінок навчальних досягнень, недостатнє поцінування з боку вчителя та однокласників спонукає учнів переорієнтовуватися на розвиток здібностей в інших діяльностях та шукати визнання в інших соціальних групах. Як наслідок, молодші школярі до кола актуальних умінь починають включати переважно вміння зі сфери дозвілля та побуту, а досягнення в навчальній діяльності з радістю демонструють не вчителю й учням, а здебільшого членам родини: батькам, братам і сестрам, дідусям та бабусям.

Відсутність ціннісного обміну між школярами в процесі учіння. Високі досягнення в діяльності дозволяють учневі не лише виокремитися з-поміж контактного оточення та задовольнити потребу у визнанні, а й бути корисним або ж цікавим для інших.

Школярі можуть обмінюватися і взаємно збагачуватися не лише готовими продуктами, а й прийомами виконання діяльності, готовністю належно поцінувати одне одного в ситуації успіху та підтримувати у випадку невдачі. Там, де є постійне взаємне поцінування, формується особливе середовище, в якому учні розуміють одне одного, допомагають одне одному і взаємно радіють досягненням, – відбувається ціннісний обмін.

Важливий досвід ціннісного обміну молодші школярі отримують ще в ігровій діяльності і роблять спроби перенести його на навчальну діяльність. Наприклад, учні намагаються допомогти однокласникам виконати завдання (пишуть рядочок літер в зошиті сусіда по парті, дають списувати або підказують одне одному тощо). Однак в умовах традиційної системи навчання така поведінка не заохочується, а іноді за це діти можуть бути і покарані.

Варто звернути увагу на те, що успішні в учінні школярі більше, ніж інші, могли б своїми досягненнями бути корисними і цікавими однокласникам. Вони добре рефлексують різні уміння та здатні диференціювати й вербалізувати в них практичні, розумові, перцептивні складники, а також стратегії організації діяльності та взаємодії з оточенням. Потенційно такі діти мають більше засобів для аналізу досягнень однокласників, здатні помітити і виокремити більше моментів для поцінування. Компетентність і високий рівень розвитку здібностей дозволяють таким школярам за потреби запропонувати одноліткам допомогу: дати їм пораду, продемонструвати техніку виконання дії чи операції, спрямувати їх на правильне виконання того чи іншого завдання тощо. Однак в умовах традиційної системи навчання діти зазвичай працюють одноосібно. Належне поцінування, співробітництво і взаємодопомога фактично відсутні, тому здібності успішних школярів не збагачують інших дітей, не сприяють їхньому зростанню. Можуть виникати ситуації надмірного суперництва, що обумовлюють неприємне ставлення менш успішних учнів до учнів із досягненнями.

Учні з високим рівнем навчальних досягнень потребують і шукають конструктивної взаємодії та позитивних взаємин з однолітками, тому переорієнтовуються з учіння на діяльність, у яких є місце для поцінування та ціннісного обміну.

Конкуренція, заздрість та нормативний тиск з боку більшості учнів. На початку шкільного навчання молодші школярі активно змагаються між собою за першість у навчальній діяльності. Зазвичай її здобувають учні з високим рівнем навчальних досягнень, які виконують завдання найкраще чи найпершими з-поміж однокласників. Кожне нове досягнення успішних школярів зменшує шанси однокласників також досягнути першості і задовольнити власну потребу у визнанні. Це може провокувати в дітей заздрість, спонукати їх до нівелювання або знецінювання досягнень однокласників. Почуття меншовартості менш успішні школярі подекуди компенсують тим, що відмовляють учням із високими навчальними досягненнями у спілкуванні й спільних іграх, обзивають, псують речі тощо.

Школярі, які зазнають нормативного тиску з боку однолітків, починають обережніше демонструвати свої досягнення в навчанні, уникати ситуацій змагальності й відкритого поцінування досягнень учителем.

Хорошою альтернативою для невинуватого заохочення змагальності, що нерідко провокує надмірну конкуренцію, неприємні стосунки між учнями і, врешті-решт, їхню

невротизацію, є формувальне оцінювання, що забезпечує розвиток уміння бачити в кожній навчальній задачі картину власного просування вперед, свої окремі досягнення.

Часткове знецінення школярами навчальних здібностей як надійних джерел поцінування і саморозвитку. Учні з високим рівнем навчальних досягнень мають вищий рівень розвитку рефлексії, ніж однолітки, тому першими починають розуміти, що розвиток здібностей є запорукою високих здобутків. І ці ж діти першими потрапляють у ситуації, коли високого рівня в оволодінні тим чи іншим умінням уже досягнуто, і ресурс такого вміння вичерпується для інтенсивного розвитку здібностей надалі, а отже, і для отримання на його основі визнання соціального оточення. Якщо добре сформоване вміння не включається до складу нових ширших утворень, і надалі не сприяє особистісному зростанню, то з часом школярі переорієнтовуються на опанування інших умінь і розвиток здібностей поза межами провідної діяльності – учіння. Це дозволяє зростати в суміжних сферах, однак негативно позначається на розвитку навчальних здібностей.

У той час, коли увага однолітків прикута до відпрацювання окремих дій та операцій у процесі опанування навчальних умінь, предметом рефлексії школярів із високими навчальними досягненнями стає динаміка розвитку здібностей. В оцінці вмінь ці учні враховують не лише найвищі свої досягнення, а й характер змін, які відбуваються в процесі розвитку власних здібностей. Для цих учнів критичною виявляється ситуація усвідомлення обмеженості розвитку власних умінь і якостей або усвідомлення недостатності розвитку лише навчальних умінь для отримання поцінування.

Описані психологічні перешкоди у розвитку здібностей зазвичай знаходять відображення в ціннісній свідомості молодших школярів. Проілюструємо сказане на прикладі аналізу результатів дослідження першокласника С. (рис.1.). Експертна оцінка вчителя свідчить про те, що досліджуваний має високий рівень розвитку навчальних умінь і є одним із найуспішних учнів класу. Водночас на етапі дослідження рефлексії власних здібностей школяр виокремив у себе лише одне навчальне вміння – «читати». Застосування прийому оцінювання з умовним використанням образу сходинок (1 – символізує найнижчий рівень розвитку здібностей, 7 – найвищий) дозволило змодельовати напрямок і характер розвитку зазначеного вміння.

Першокласник С. зауважив, що на момент дослідження рівень розвитку вміння «читати» відповідає третій сходинці, а раніше був значно вищим: «У мене все навпаки виходить – з 7 по 1 сходинку. Я спочатку більше любив читати, а тепер менше». На запитання дослідника чи може хлопчик щось зробити, щоб розвивати здібності до читання, зауважує: «Я вже й так читаю. Я читаю краще за всіх у класі». Отже, насправді йдеться не про самооцінку вміння «читати», а про значення, особисту важливість, ціннісність цього вміння.

Першість у певному виді діяльності сама по собі не завжди сприяє розвитку здібностей. Очевидно, що цінність окремих здібностей визначається через співвіднесення із загальним напрямком особистісного розвитку. Іншими словами, ціннісне ставлення до окремих здібностей не формується, якщо ці здібності не «вписуються» у загальну структуру особистісних цінностей, не пов'язуються з найважливішими сферами взаємодії з іншими дітьми та дорослими. Якщо ж ціннісне ставлення відсутнє, то й зменшується суб'єктна активність, спрямована на саморозвиток здібностей.

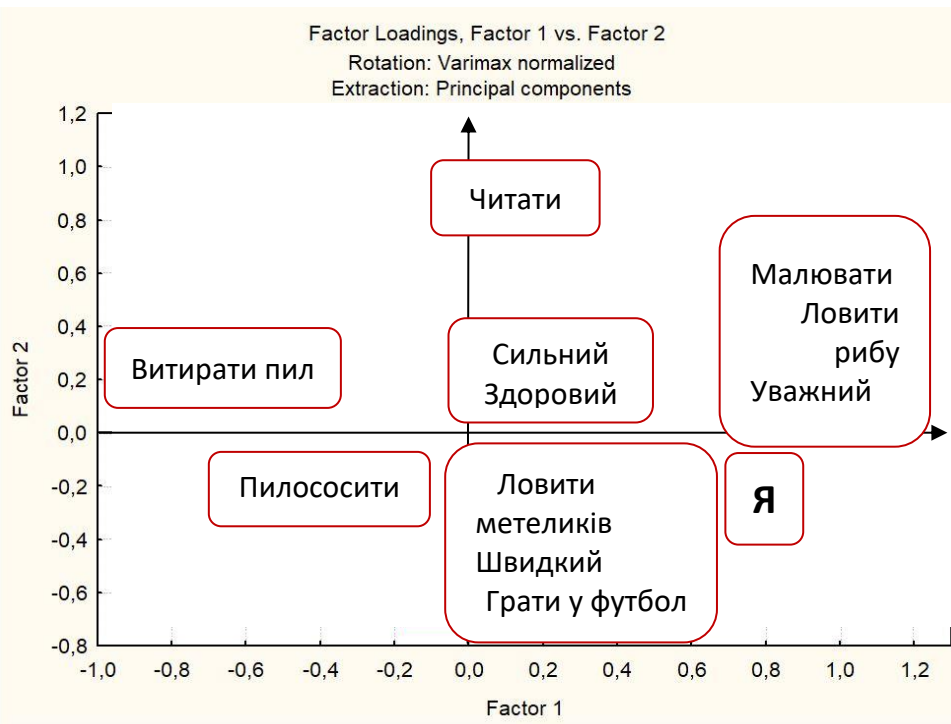

Рис. 1. Факторно-семантична модель ціннісної свідомості досліджуваного С. (1 клас, високий рівень навчальних досягнень)

Уміння «читати» для досліджуваного стало ситуаційно значимим, але досить швидко почало цю значимість втрачати, оскільки не сприяло задоволенню потреби у визнанні повною мірою. Першокласники вже цілком спроможні рефлексувати, що є здібності, які високо цінуються більшістю, а є й такі, що поцінуються лише окремими, нехай навіть і референтними, особами. Вимога вчителя розвивати навчальні здібності, які не завжди цінуються більшістю, може провокувати негативні переживання й суб'єктивну втрату уявлення про здібності як гарантії бути визнаним у майбутньому.

За результатами факторного аналізу виокремилася два фактори, які в сукупності пояснюють понад 66% дисперсії. Уміння зі сфери дозвілля (перший фактор) протиставляються вмінню «читати» (другий фактор). Застосування процедури biplot показало, що «Я» знаходиться у квадранті дозвіллевих умінь, які більше поцінуються однокласниками, ніж уміння «читати». Попри те, що це вміння дозволило школяру досягнути успіху, він прагне розвивати дозвіллеві уміння як такі, що більшою мірою цінуються в його оточенні. Один із найважливіших шляхів формування ціннісного ставлення до здібностей – це поцінування референтних осіб.

Зауважимо, що досліджуваний С. має високий рівень навчальних досягнень та помічає їх знецінювання однокласниками. На питання чи хоче школяр, щоб хтось із дітей у класі дізнався про його дозвіллеві вміння, хлопчик із сумом відповів: «Вони все одно мені не повірять! От Богдан каже, що я не вмію ловити метеликів, а насправді я вмію!».

Одним зі шляхів мінімізації впливу названих перешкод на розвиток здібностей молодших школярів із високим рівнем навчальних досягнень є творення освітнього середовища, в якому діти хочуть і вміють поцінувати досягнення одне одного, готові надавати одне одному підтримку та допомогу. Спираючись на програму розвитку здібностей «Три кроки», розроблену О. Л. Музиною [2], та результати проведених нами емпіричних досліджень, виокремлено такі напрямки ціннісної підтримки розвитку здібностей молодших школярів:

- в основу ціннісної підтримки має бути покладене диференційоване, особистісно зорієнтоване, розгорнуте вербальне оцінювання навчальних досягнень школярів референтними особами;
- ціннісна підтримка має бути зорієнтована на розширення кола референтних осіб, які могли б належно поцінувати досягнення учнів (передусім до такого кола потрібно включати однокласників, що складають ту контактну групу, в якій відбувається розвиток навчальних здібностей);
- потрібно вчити молодших школярів конкретним прийомам поцінування досягнень однокласників, показувати дітям як можна поцінувати тих, хто здобуває першість у конкретній діяльності, і тих, хто має в цій ситуації хоча й невеликі здобутки, однак вони свідчать про позитивну індивідуальну динаміку й індивідуальні досягнення;
- важливо вчити молодших школярів помічати окремі успішно виконані складники кожного завдання, презентувати свої досягнення одноліткам та приймати позитивну оцінку своєї роботи;
- варто збагачувати навчальну діяльність ситуаціями, в яких молодші школярі могли б надавати допомогу однокласникам, а отже, були б потрібними своїми здібностями одне одному.

Висновки і подальші перспективи досліджень. Емпіричні дослідження ціннісного ставлення до здібностей показують, що психологічні бар'єри у розвитку здібностей успішних учнів пов'язані переважно з соціальними аспектами організації освітнього процесу в початковій школі.

На шляху розвитку здібностей молодших школярів із високим рівнем навчальних досягнень можуть виникати такі психологічні перешкоди: недостатня кількість умотивованих, диференційованих, розгорнутих оцінних суджень, що містять не лише характеристики досягнутого результату, але й процесу виконання роботи, динаміки досягнень та докладених школярем зусиль; низька культура поцінування досягнень учнів суб'єктами освітнього процесу; відсутність ціннісного обміну між школярами в процесі учіння; конкуренція, заздрість та соціальний тиск з боку більшості учнів; часткове знецінення школярами навчальних здібностей як надійних джерел поцінування і саморозвитку.

Для подолання психологічних перешкод учні з високим рівнем навчальних досягнень застосовують такі копінг-стратегії: переорієнтування на визнання в інших соціальних групах (сім'я, родичі); переорієнтування на розвиток здібностей в позанавчальних видах діяльності (побут, дозвілля тощо); приховування досягнень та уникання відкритого поцінування з боку вчителя. Це сприяє підтриманню психологічного благополуччя, збереженню емоційної рівноваги дітей, сприяє розвитку здібностей загалом, однак обмежує розвиток навчальних здібностей.

Одним зі шляхів долаття психологічних перешкод у розвитку здібностей молодших школярів із високим рівнем навчальних досягнень є створення освітнього середовища, у якому культивуються вміння поцінувати досягнення одне одного, надавати одне одному підтримку та допомогу. В основу ціннісної підтримки розвитку здібностей молодших школярів має бути покладене диференційоване, особистісно зорієнтоване, розгорнене вербальне оцінювання досягнень референтними особами. Усі суб'єкти освітнього процесу мають володіти конкретними прийомами поцінування здобутків одне

одного, презентації власних досягнень, а також прийомами надання та отримання допомоги в навчальній діяльності.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні ефективності окремих прийомів ціннісної підтримки розвитку здібностей молодших школярів.

Список використаних джерел

1. Загурська І. С. Розвиток самооцінки творчих здібностей у молодшому шкільному віці: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Житомирський держ. ун-т ім. Івана Франка. Київ, 2006. 249 с.
2. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / За ред. В. О. Моляко, О. Л. Музики. Житомир : Вид-во Рута, 2006. 320 с.
3. Музика О. Л. Суб'єктно-ціннісний аналіз розвитку творчо обдарованої особистості: термінологічний аспект. *Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки. Спеціальний випуск.* Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ, 2008. С. 59-64.
4. Музика О. Л., Никончук Н. О. Розвиток здібностей молодших школярів засобами усної народної творчості: навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2016. 200 с.
5. Музика О. О., Топольницька О. О. Оцінювання навчальних досягнень першо-класників: психологічні аспекти. *Молодий вчений.* 2017. №1 (41). С. 238-241.
6. Никончук Н. О. Рефлексивно-ціннісна регуляція розвитку учбових здібностей у молодшому шкільному віці: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Житомирський держ. ун-т ім. Івана Франка. Київ, 2009. 282 с.
7. Психологічні засади розвитку обдарованої особистості в освітньому середовищі: методичний посібник / За ред. О. Л. Музики. Київ-Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. 146 с.

References transliterated

1. Zahurska I.S. (2006) Rozvytok samoootsinky tvorchykh zdibnostei u molodshomu shkylnomu vitsi [The development of self-esteem of creative abilities at primary school age] (PhD Thesis). Kyiv, 249 [in Ukrainian].
2. Zdibnosti, tvorchist', obdarovanist': teoriya, metodyka, rezul'taty doslidzhen' / Za red. V.O. Molyako, O. L. Muzyky (2006) [Abilities, creative work, talent: theory, methodology, results of the researches]. Zhytomyr: Vyd-vo Ruta, 320 [in Ukrainian].
3. Muzyka O.L. (2008) Subiektno-tsinnisnyi analiz rozvytku tvorcho obdarovanoi osobystosti: terminolohichnyi aspekt [Subject-value analysis of creatively gifted personality development: terminological aspect]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Filosofski i psykhlohichni nauky. Spetsialnyi vypusk.* Ivano-Frankivsk: VDV TsIT, 59-64 [in Ukrainian].
4. Muzyka O.L., Nykonchuk N.O. (2016) Rozvytok zdibnostei molodshykh shkolariv zasobamy usnoi narodnoi tvorchosti: navch. posibnyk dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv [Development of abilities of younger students by means of oral folk art]. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 200 [in Ukrainian].
5. Muzyka O.O., Topolnytska O.O. (2017) Otsiniuvannia navchalnykh dosiahnen pershoklasnykiv: psykhlohichni aspekty [Assessing first-graders' academic achievement: Psychological aspects]. *Molodyi vchenyi.* №1 (41), 238-241 [in Ukrainian].
6. Nykonchuk N.O. (2009) Refleksyvno-tsinnisna rehuliatyia rozvytku uchbovykh zdibnostei u molodshomu shkylnomu vitsi [Reflective-value regulation of the development of educational abilities at primary school age] (PhD Thesis), Kyiv, 282 [in Ukrainian].
7. Psykhlohichni zasady rozvytku obdarovanoi osobystosti v osvithnomu seredovyshchi: metodychnyi posibnyk / Za red. O. L. Muzyky (2015) [Psychological principles of development of gifted personality in the educational environment]. Kyiv-Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 146 [in Ukrainian].

Nykonchuk N.O., Muzyka O.O., Zagurska I.S. Psychological obstacles in the development of the ability of elementary school students with high levels of academic achievement. The article analyzes the psychological obstacles in the development of the ability of elementary school students with high levels of academic achievement (insufficient number of reasoned differentiated advanced evaluative judgments, which contain not only the characteristics of the achieved result, but also the process of work performance, dynamics of achievement and the efforts made by the student; students in the educational process, lack of value exchange between children in the learning process, competition, envy and social pressure; partial impairment of students educational abilities as a reliable source and self-appreciation). Coping strategies used by schoolchildren to overcome psychological barriers (reorientation to recognition in other social groups (family, relatives); reorientation to the development of abilities in extracurricular activities (life, leisure, etc.); concealing achievements and avoiding open appreciation teacher's side). The basic directions of value support of development of abilities of younger pupils with high level of educational achievements are outlined.

Keywords: primary schoolchildren, academic performance, abilities, reflection, value support.